

Ks. WOJCIECH PIKOR
Katolicki Uniwersytet Lubelski

ĆWICZENIA Z PISMA ŚWIĘTEGO: OD TEORII DO PRAKTYKI

Dlaczego ćwiczenia jako forma dydaktyczna nie cieszą się zbytnią popularnością wśród wykładowców teologii, w tym również i biblistów? Można postawić tezę, iż jest to związane ze swoistym rozumieniem teologii jako nauki, której odpowiada bardziej wykład, czyli podawanie treści. Te nie podlegają dyskusji i muszą zostać tylko przyswojone bez aktywnego udziału słuchacza¹. Teologia byłaby nauką, w której nie chodzi o twórcze poszukiwanie, lecz o odtwarzanie wiedzy. W takim przypadku teolog zajmowałby pozycję wszechwiedzącego, którego rola ogranicza się do wyłożenia materiału. Wszelkie pytania ze strony studentów, jeśli nie byłyby zakwestionowaniem jego autorytetu, to naruszałyby spójność, wiarygodność, a nawet niedyskutowalność wiedzy teologicznej przekazywanej na wykładach. W jakiej mierze taki obraz jest przesadzony, pozostaje kwestią do dyskusji, a pewnie też i krytycznej refleksji każdego z wykładowców nad własnym stylem pracy.

Problem jednak wydaje się leżeć gdzie indziej. Jak wyglądają specjalistyczne studia biblijne? Cały nacisk jest położony na opanowanie warsztatu językowego, hermeneutycznego i egzegetycznego, który pozwoli na samodzielne studium tekstów biblijnych. Jest to niezbędne, by w sposób kompetentny wyklądać Pismo Święte. Ale kompetencja wykładowcy nie kończy się na wiedzy biblijnej i narzędziach badawczych. To również umiejętności dydaktyczne i pedagogiczne, bo przecież praca biblisty i jej efekty są adresowane do konkretnych słuchaczy.

Czy zatem właśnie w braku przygotowania dydaktycznego nie należy widzieć głównej trudności w prowadzeniu ćwiczeń z biblistyki, których postulat jest jak najbardziej słuszny, ale nie towarzyszy mu właściwie żadna propozycja metodologiczna?² Taką próbę w Polsce podjęło, jak dotąd, niewielu teologów, wśród których zostaną przywołani: patrolog – ks. prof. Wincenty Myszor³, dogmatyk –

¹ W. Myszor, *Ćwiczenia w dydaktyce teologii*, w: *Dydaktyka teologii*, red. K. Sosna (Studia i Materiały Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach 33), Katowice 2006, s. 121.

² Identyczne spostrzeżenia w kontekście ćwiczeń z teologii dogmatycznej czyni S. C. Napiórkowski: *Dydaktyka teologii*, w: *Dydaktyka teologii*, red. K. Sosna (Studia i Materiały WTUŚ w Katowicach 33), Katowice 2006, s. 27-28.

³ W. Myszor, *Ćwiczenia w dydaktyce teologii...*, s. 121-129.

dr Elżbieta Adamiak⁴ oraz bibliista – o. dr Michał Baranowski⁵. Pierwszy z autorów prezentuje najbardziej interdyscyplinarne spojrzenie na ćwiczenia z teologii, nie wchodzi jednak w szczegóły metodologiczne. Te można znaleźć u dwóch pozostałych teologów, tyle że ich analiza zostaje zawężona do dziedziny, w której są specjalistami. Propozycję o. Baranowskiego, sprowadzającą metodę ćwiczeń do metod aktywizujących, trudno uznać za formę właściwą dla ćwiczeń w ramach studiów wyższych. Pozostaje zatem wciąż otwarte pytanie o sposób prowadzenia ćwiczeń z biblistyki.

Odpowiedź, która tu zostanie zaprezentowana, nie pretenduje do wyczerpania w całości tego zagadnienia, jakkolwiek zaproponuje pewien model dydaktyczny ćwiczeń z biblistyki. Najpierw zostanie określone miejsce ćwiczeń w procesie dydaktycznym uczelni wyższej. Następnie perspektywa zostanie zawężona do studiów teologicznych, w toku których przewiduje się zajęcia o charakterze ćwiczeń. Po ustaleniu postulatów wysuwanych przez dokumenty Kościoła odnośnie do ćwiczeń (jest ich bardzo niewiele), zostaną zaprezentowane propozycje dotyczące metodologii ćwiczeń obecne w polskiej literaturze teologicznej. Całość zamknie próba nakreślenia pewnej filozofii ćwiczeń z biblistyki wraz z konkretnymi postulatami metodologicznymi, które znalazły wyraz w książce *Czytamy Stary Testament. Materiały do ćwiczeń z biblistyki*⁶.

1. Ćwiczenia jako forma dydaktyczna szkoły wyższej

Ćwiczenia wydają się nie zajmować szczególnej pozycji w hierarchii zajęć dydaktycznych. W modelu proponowanym przez Wincentego Okonia zajmują najniższe miejsce, będąc wyprzedzone jeszcze przez proseminaria i seminaryjne⁷. W ujęciu Krzysztofa Kruszewskiego ćwiczenia byłyby zajęciami niewykładowymi z małymi grupami studentów⁸. W podobnym – ilościowym – kierunku w definiowaniu ćwiczeń akademickich idzie o. Michał Baranowski, który za R. Fariną zalicza je do formy pracy w grupie, gdzie więcej osób, pod przewodnictwem prowadzącego, uczestniczy w dyskusji nad określonym argumentem lub w rozwiązaniu prob-

⁴ E. Adamiak, *Ćwiczenia z teologii dogmatycznej. Program, źródła, metody*, w: *Teologia dogmatyczna i jej przekaz*, red. S. Kozakiewicz, Olsztyn 2003, s. 99-108.

⁵ M. Baranowski, *Ćwiczenia z egzegezy Pisma Świętego Starego Testamentu w programie studiów seminaryjnych (Próba metodologicznego opracowania dotychczasowych doświadczeń)*, Lignum Vitae 4 (2003), s. 183-193. Wspomnieć należy jeszcze pozycję ks. dr. hab. Romana Pindela: *Aby zrozumieć Pawła. Wprowadzenie i wdrożenie w lekturę Listów Pawłowych* (PTT. Pomoce naukowe 1), Kraków 1999. Praca ta omawia nowe podejścia w egzegezie (analizę retoryczną, semantyczną i narracyjną) na przykładzie listów Pawłowych. Autor nie podejmuje jednak problemu metodologii ćwiczeń, ograniczając się właściwie do formy wykładowej w prezentacji metod egzegetycznych.

⁶ W. Pikor, *Czytamy Stary Testament. Materiały do ćwiczeń z biblistyki* (Biblia – katecheza – życie 1), Kielce 2007.

⁷ W. Okoń, *Elementy dydaktyki szkoły wyższej*, Warszawa 1971, s. 229.

⁸ K. Kruszewski, *Kształcenie w szkole wyższej. Podręcznik umiejętności dydaktycznych*, Warszawa 1988, s. 96. Propozycje Okonia i Kruszewskiego są przywołane za W. Myszkorem: *Ćwiczenia w dydaktyce teologii...*, s. 122.

lemu, celem osiągnięcia zamierzonych celów⁹. Moment celowości zauważa się również w definicji W. Okonia, według którego ćwiczenia winny „kształtować umiejętności, nawyki i przyzwyczajenia, uzupełniać wiedzę studentów, rozwijać zdolności i zainteresowania poznawcze, wdrażać do posługiwania się literaturą fachową, przyzwyczajając do posługiwania się metodami myślenia i badania naukowego w danej dziedzinie teorii i praktyki oraz przyzwyczajając do dobrej roboty”¹⁰. Finalność ćwiczeń, mimo że zawiera się w niej szereg celów, da się ostatecznie sprowadzić do dwóch elementów: nauczania metody naukowej właściwej danej dziedzinie nauki oraz przygotowania do praktycznego wykorzystania wiedzy w przyszłej pracy zawodowej.

Aspekt teoretyczny i praktyczny, wyznaczany przez cele stawiane ćwiczeniom, wymaga usytuowania ćwiczeń wobec dwóch momentów procesu dydaktycznego: wykładu i studentów. W przypadku wykładu rodzi się pytanie o relację ćwiczeń do wykładu w kwestii przekazywania wiedzy. Natomiast, myśląc o uczestnikach ćwiczeń, pozostaje pytanie o ich podmiotowość i aktywność w tej formie dydaktycznej.

Patrząc na związek między wykładami i ćwiczeniami, można mówić o ich wzajemnej autonomii lub zależności. Ten ostatni model podporządkowuje ćwiczenia wykładowi, w jakimś stopniu deprecjonując rangę tej formy akademickiej jako wtórnej i odtwórczej w stosunku do wykładu¹¹. Gdy natomiast założy się ich autonomię, wówczas ćwiczenia odgrywają istotną rolę w toku studiów, przede wszystkim w kontekście udziału w nich studentów. Z miejsca słuchaczy przechodzą oni w pozycję współtworzących tę formę dydaktyczną. Ta stawia na ich aktywizację, której stopień zależy od sposobu prowadzenia zajęć. Przy toku podającym, gdzie wiadomości są podawane do przyswojenia w gotowej postaci, ich zdobycie wymagać będzie czynności powtarzania lub naśladowania. Natomiast przy toku poszukującym, gdzie pojawia się problem wymagający rozwiązania, zdobycie wiedzy warunkowane jest, ze strony uczestników, ich umiejętnością obserwacji, analizy, stawiania wniosków oraz ich weryfikacji¹².

Powyższy opis nie pozwala na sformułowanie jakiejś jednej definicji ćwiczeń ani też na określenie jakieś jednej ich formy. Kształt ćwiczeń jest uzależniony od kilku czynników: 1) stawianych im celów, 2) pozycji, jakie zajmują one wobec wykładu, 3) formy uczestniczenia w nich studentów. Te trzy elementy powrócą, gdy zostanie podjęta kwestia metodologii ćwiczeń z bibliistyki.

⁹ M. Baranowski, *Ćwiczenia z egzegezy...*, s. 185.

¹⁰ W. Okoń, *Elementy dydaktyki...*, s. 230.

¹¹ Por. W. Myszor, *Ćwiczenia w dydaktyce teologii...*, s. 125.

¹² Tamże, s. 122.

2. Ćwiczenia z biblistyki w dydaktyce teologii

Teologia najpóźniej wprowadziła ćwiczenia do swojej dydaktyki. W jakim stopniu zdołały się one zadomowić w nauczaniu teologii, można się przekonać, zapoznając się z dokumentami kościelnymi, które wyznaczają kierunki i formy kształcenia teologicznego. Nie chodzi przy tym tylko o dokumenty stanowiące o *ratio studiorum* nauczania teologii w Polsce, ale również o dokumenty Papieskiej Komisji Biblijnej, które pozostają ważnym punktem odniesienia dla pracy każdego bibliisty, także gdy jest on nauczycielem akademickim.

W dokumentach Kościoła dotyczących nauczania teologii na uczelniach wyższych trudno szukać bezpośrednich odniesień do ćwiczeń jako formy dydaktycznej. Ćwiczenia z biblistyki nie mogą być oderwane od całego studium Pisma Świętego, jakie jest podejmowane w toku studiów. Pewne wskazania dla wykładowców Biblii na wydziałach teologicznych, w seminariach i scholastykatakach można znaleźć w dokumencie Papieskiej Komisji Biblijnej o *Interpretacji Biblii w Kościele* (IBK) z 1993 r. Omawiając zadania, jakie stoją przed nimi, Komisja stwierdza, iż „nie mogą się oni zadowolić przekazaniem wiadomości do biernego przyswojenia, ale winni dać wprowadzenie do metod egzegetycznych, wyjaśniając ich główne działania, żeby studenci byli zdolni do samodzielnego osądu” (IBK III.C.3)¹³. Mimo że dokument wymienia w tym kontekście tylko jedną formę dydaktyczną, jaką jest wykład, jest zrozumiałe, że realizacja powyższego celu wymaga zajęć o charakterze ćwiczeniowym. Wprawdzie wprowadzenie w metody egzegetyczne może mieć miejsce na wykładzie, lecz uzdolnienie studentów do „samodzielnego osądu” z wykorzystaniem tych metod przy lekturze Biblii wymaga właśnie ćwiczeń.

Tę myśl potwierdzają dalsze zdania dokumentu, kiedy Papieska Komisja Biblijna wyróżnia dwie formy nauczania: 1) „wykłady syntetyczne, które wprowadzają do studium całych ksiąg biblijnych i nie pozostawiają na uboczu żadnej ważnej dziedziny Starego i Nowego Testamentu”, 2) „pogłębioną analizę pewnych dobrze dobranych tekstów, które jednocześnie będą wprowadzeniem do egzegezy” (IBK III.C.3). Ponownie należy podkreślić, że owo „wprowadzenie do egzegezy” nie może ograniczyć się do „przekazania wiadomości do biernego przyswojenia”, przez co domaga się włączenia w analizę tekstów biblijnych studentów jako podmiotu interpretującego, a nie tylko odtwarzającego interpretację wykładowcy.

Aktywność studentów w tym wypadku ma przyjąć kształt dialogu z Pismem Świętym. Ku temu też mają prowadzić wykłady, które „powinny pokazać [...] aspekt osobistego słowa Ojca niebieskiego, który zwraca się z miłością do swoich dzieci (por. DV 21)” (IBK III.C.3). Myśl ta staje się jeszcze czytelniejsza, gdy sięgnie się do nr. 2 *Konstytucji dogmatycznej o Objawieniu Bożym*, gdzie zostaje

¹³ Tekst dokumentu jest cytowany za: *Interpretacja Biblii w Kościele. Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej z komentarzem biblistów polskich*, tłum. i red. R. Rubinkiewicz (Rozprawy i Studia Biblijne 4), Warszawa 1999, s. 24-100.

przybliżona natura dialogiczna słowa Bożego: „Przez to objawienie niewidzialny Bóg (por. Kol 1,15; 1 Tm 1,17) w swojej wielkiej miłości przemawia do ludzi jak do przyjaciół (por. Wj 33,11; J 15,14 n.) i przestaje z nimi (por. Ba 3,38), aby zaprosić i przyjąć ich do wspólnoty z sobą”¹⁴. W tej perspektywie ćwiczenia z bibliistyki mają ten dialog wspierać, animować, a nawet go uczyć, przede wszystkim poprzez wprowadzenie w lekturę Pisma Świętego metodami wspierającymi osobistą rozmowę między człowiekiem i Bogiem, jak czyni to np. analiza narracyjna czy *lectio divina*.

Celem studium Biblii w ramach nauczania teologii ma być wreszcie ukazanie „nieodzowności Pisma Świętego w posłudze duszpasterskiej (por. 2 Tm 3,16)” (IBK III.C.3). Przez nią należy rozumieć katechezę, przepowiadanie i apostołstwo biblijne (por. IBK IV.C.3). Te wymagają od przyszłych teologów takich umiejętności egzegetycznych, które – obok kompetentnej, naukowej lektury tekstu biblijnego – umożliwią mu jego inkulturację i aktualizację. Te rządzą się określonymi zasadami (por. IBK IV.A-B), których praktyczne zastosowanie musi być przedmiotem przede wszystkim ćwiczeń.

Papieska Komisja Biblijna zwraca zatem uwagę nie tyle na formę studium Pisma Świętego na uczelniach wyższych, ile raczej na cele, jakie są mu stawiane. W przypadku ćwiczeń dokument pozwala stwierdzić, że poprzez tę formę dydaktyczną studenci teologii mają być wdrożeni do samodzielnej lektury Pisma Świętego, która przyjmie charakter dialogu ze słowem Bożym, budując w ten sposób podstawę pod przyszłą ich działalność duszpasterską.

W warunkach polskich program studiów biblijnych w seminariach duchownych jest ustalony przez dokument Konferencji Episkopatu Polski *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce (Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia)*¹⁵. Program przedmiotów biblijnych zajmuje pięć stron dokumentu¹⁶. Jego treść jest zbyt skrótna i ogólnikowa, nie zawsze spójna w podziale materiału¹⁷, nie do końca też rozumiejąca zakres przedmiotowy wykładów z Biblii na pierwszym („Historia i geografia biblijna”) i drugim („Wprowadzenie do Biblii”) roku studiów¹⁸. Omawiając „sposoby prowadzenia zajęć”¹⁹, dokument stwierdza, że „wykłady są uzupełnione ćwiczeniami”, w czym zawiera się już sugestia ich niższej rangi w procesie dydaktycznym. Z dokonanego następnie rozróżnienia na ćwiczenia analityczno-studyjne i praktyczne, pierwsza forma winna towarzyszyć wykładom z Pisma Świętego. Zajęcia te mają „polegać głównie na badaniu źródeł i mają charakter konwersa-

¹⁴ Cytat z *Konstytucji* za nowym polskim tłumaczeniem: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2002.

¹⁵ Tekst został opublikowany w serii: Biblioteka „Niedzieli” 78, Częstochowa 1999.

¹⁶ *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce...*, s. 162-166.

¹⁷ Kuriozalny jest chociażby podział ksiąg biblijnych przewidzianych w ramach egzegezy Starego Testamentu na roku trzecim i czwartym studiów (*Zasady formacji kapłańskiej w Polsce...*, s. 165).

¹⁸ Por. *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce...*, s. 163, 164. Krytycznej oceny tych i innych elementów programu studiów biblijnych w *Ratio studiorum* dokonuje A. Malina, *Studium Pisma Świętego według Ratio studiorum*, w: *Dydaktyka teologii*, red. K. Sosna (Studia i Materiały WT.US w Katowicach 33), Katowice 2006, s. 48-57.

¹⁹ *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce...*, s. 144, 145.

toriów, dyskusji i dialogu. Ćwiczenia te należy odnieść do życia Kościoła i aktualnych problemów współczesnego świata”. Powyższa charakterystyka dotyczy ćwiczeń z teologii pozytywnej i systematycznej, przez co w kontekście ćwiczeń z biblistyki wymaga pewnych doprecyzowań.

W tym przypadku „źródłem” będzie tekst Pisma Świętego, ale nie tylko. Interpretacja tego tekstu źródłowego wymaga sięgnięcia po różnego rodzaju introdukcje, słowniki i komentarze do Biblii, które również muszą stać się przedmiotem krytycznej (dialogicznej) lektury ze strony studentów, służąc w ten sposób pomocą w ich własnej interpretacji tekstów biblijnych. Wymaga to również zaznajomienia się z tekstem Pisma Świętego, który nie zostanie ograniczony tylko do fragmentów będących przedmiotem egzaminu. Natomiast literatura komentująca Pismo Święte, oprócz wspierania procesu interpretacji tekstu biblijnego, winna zostać dobrana w takim zakresie, by umożliwić zapoznanie się z podstawowymi pozycjami z biblistyki, z których student teologii winien korzystać w swojej pracy (choćby przy pisaniu pracy magisterskiej).

Dokument mówi ogólnie o „badaniu źródeł”. W odniesieniu do Pisma Świętego owo badanie jest tożsame z wykorzystaniem różnych metod interpretacji Pisma Świętego. Należy tylko dodać, iż nie można tej sugestii zawęzić tylko do metody historyczno-krytycznej, która wprawdzie mocno zwraca uwagę na charakter „źródłowy”, ale nie wyczerpuje wszystkich wymiarów (choćby tylko literackich) tekstu biblijnego²⁰. Stąd też konieczność uwzględnienia pluralizmu metod i analiz interpretujących Biblię, o czym przypomina wspomniany dokument Papieskiej Komisji Biblijnej. W tym też kontekście forma ćwiczeń nie może zostać zawężona tylko do „konwersatoriów, dyskusji i dialogu”, gdyż ćwiczenia z biblistyki mają prowadzić do samodzielnej egzegezy tekstu biblijnego.

Ważną uwagą *Ratio studiorum*, dotyczącą ćwiczeń, jest wskazanie potrzeby powiązania ich z „życiem Kościoła i aktualnymi problemami współczesnego świata”. Za tym sformułowaniem kryje się sugestia interpretacji eklezjalnej i egzystencjalnej Pisma Świętego. Ta pierwsza, w świetle wprowadzenia do przedmiotów biblijno-patrologicznych²¹, ma uwzględnić problematykę innych przedmiotów teologicznych, podejmując chociażby kwestie omawiane w ramach teologii dogmatycznej i moralnej. To wymaga przemyślenia doboru tekstów biblijnych, a w konsekwencji pogłębiania na ich bazie tematów teologicznych, by mogły one służyć rzeczywistemu ubiblijnieniu studium teologii. Podobnej refleksji wymaga też postulat związania studium Pisma Świętego z „aktualnymi problemami współczesnego świata”. Być może, trzeba na nowo uświadomić sobie, że teologia nie jest tylko nauką o Bogu, ale również o człowieku. Również teologia biblijna musi mieć charakter „Bogo-człowieczy”²². Nie trzeba wcale rezygnować z egzegezy „kla-

²⁰ Dla teologów nie będących biblistami badanie Pisma Świętego jako tekstu źródłowego w studium teologicznym jest niestety redukowane często wyłącznie do studium historyczno-krytycznego (por. J. Majka, *Metodologia nauk teologicznych*, Wrocław 1995, s. 223-227).

²¹ *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce...*, s. 163.

²² S.C. Napiórkowski, *Jak uprawiać teologię?*, Wrocław 1996², s. 53.

sycznych” tekstów biblijnych, niezbędnych dla uchwycenia wiodących idei teologicznych w Piśmie Świętym. Trzeba tylko uświadomić sobie, że jest ono „żywe i skuteczne” w „tu i teraz” dokonującej się lektury. Słowo Boże przynależy do teraźniejszości, ono ją współtworzy i przemienia.

Patrząc całościowo na *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, należy podkreślić, że przypisują one ćwiczeniom ważną rolę w procesie dydaktycznym, jakkolwiek podporządkowują je wykładowi. Charakterystyka ćwiczeń jest bardzo ogólna, mimo to zawiera szereg sugestii, które mogą być podstawą do dalszych ustaleń. Z tych wydaje się najważniejszą kwestia doboru tekstów biblijnych, które byłyby przedmiotem ćwiczeń: z jednej strony mają one czynić ćwiczenia z biblistyki otwarte na inne przedmioty teologiczne, z drugiej zaś strony nie powinno zabraknąć tekstów, które będą w dialogu z człowiekiem żyjącym we współczesnym świecie. Te postulaty korespondują z zaleceniami Papieskiej Komisji Biblijnej, która również zwraca uwagę na stosunek egzegezy Pisma Świętego do innych dyscyplin teologicznych (IBK III.D) oraz do sytuacji „Kościoła i całego świata w obecnych czasach” (IBK IV).

3. Ćwiczenia z teologii w polskiej literaturze teologicznej

Dotychczasowe propozycje w zakresie ćwiczeń z teologii w polskiej literaturze teologicznej zostały już wspomniane na początku artykułu. Z biblistów taką próbę podjął tylko M. Baranowski. Dlatego też zostaną przywołane również obserwacje poczynione przez E. Adamiak i W. Myszora, by – opierając się na ich doświadczeniach – poszukiwać rozwiązań dla ćwiczeń z biblistyki.

M. Baranowski przez ćwiczenia rozumie pracę w małych grupach, dla których najwłaściwszą formą działania byłyby metody aktywizujące. Zostały one wypracowane przez Polskie Stowarzyszenie Pedagogów i Animatorów KLANZA i znalazły szerokie zastosowanie w katechezie²³. W ten sposób ćwiczenia z biblistyki przygotowywałyby również do przyszłej pracy duszpasterskiej. Taka forma ćwiczeń „pozwoли połączyć i wykorzystać potrójny potencjał: słowo Boże (orędzie zawarte w tekście biblijnym), życiowe doświadczenia i wiedzę każdego z uczestników, potencjał grupy (współpraca i uczenie się od innych)”²⁴. Potwierdzeniem tej tezy mają być trzy konspekty ćwiczeń dołączone przez łódzkiego biblistę: 1) analiza porównawcza Rdz 1,1–2,4 i Ps 104; 2) ustalenie specyfiki historiografii biblijnej; 3) interpretacja wyroczni prorockich związanych z Bożym Narodzeniem.

Należy docenić wysiłek, jaki o. Baranowski wkłada w aktywizację uczestników ćwiczeń. Tyle że zdaje się popełniać podobny błąd, jaki pojawił się na katechezie wykorzystującej metody aktywizujące: na pierwszym miejscu jest aktywizacja,

²³ Najlepszą metodologicznie systematyzację metod aktywizujących zawiera *Vademecum katechety. Metody aktywizujące*, red. Z. Barciński, Kraków - Lublin 2006.

²⁴ M. Baranowski, *Ćwiczenia z egzegezy...*, s. 189.

zaś orędzie tekstu biblijnego schodzi na drugi plan²⁵. Wprowadzie trzy konspekty ćwiczeń zawierają pewne cele operacyjne służące interpretacji tekstu biblijnego, ale poziom tej interpretacji, właśnie z powodu zastosowanych metod aktywizujących (metoda powiązań, artykułu prasowego), jest bardzo szkolny. Ta perspektywa zmieni się, jeśliby przyjąć, że tego rodzaju ćwiczenia mają służyć usystematyzowaniu i utrwaleniu wiedzy zdobytej wcześniej na wykładach, ale o tym autor nie wspomina. Do tego dochodzi sztywne trzymanie się modelowej pracy w grupie, której organizacja domagałaby się funkcji animatora i sekretarza (brakuje tylko „strażnika czasu”, skoro już być konsekwentnym w tej materii). Zaskakuje też, że we wszystkich trzech konspektach wnioski po pracy w grupach zbiera i przedstawia prowadzący. Ich wartość teologiczna wydaje się być skromna (by nie powiedzieć banalna), a przy tym pozostaje w zasięgu możliwości przeciętnego studenta teologii. Trudno w takich ćwiczeniach dopatrywać się realizacji celów stawianych przez Papieską Komisję Biblijną, jak np. wprowadzenie w metody egzegetyczne, podejmowanie naukowego studium Biblii czy też egzystencjalną aktualizację orędzia biblijnego.

Sięgając po doświadczenia teologów innych specjalności, zostaną najpierw przybliżone propozycje metodologiczne E. Adamiak. Jej rozwiązania dotyczą ćwiczeń z teologii dogmatycznej, ale zawierają szereg interesujących uwag odnośnie do sposobu prowadzenia tego typu zajęć z teologii. Przedstawione przez nią metody stawiają sobie za cel nabycie umiejętności samodzielnego formułowania wniosków teologicznych na podstawie zdobytej lub posiadanej wiedzy²⁶. Dlatego też prowadzący ćwiczenia współuczestniczy w poszukiwaniu problemów teologicznych i ich rozwiązywaniu, będąc podobnym do „położnej, która ma towarzyszyć narodzeniu się myśli, a tylko w wypadku konieczności interweniować”²⁷. Do realizacji powyższych celów poznańska teolog dąży poprzez ćwiczenia analityczne, poszukujące, dyskusyjne i ćwiczenia-debaty²⁸.

Dla ćwiczeń analitycznych punktem wyjścia jest tekst teologiczny, na podstawie którego rekonstruuje się schemat myśli jego autora, a następnie formułuje się pytania, na które można, korzystając z tego tekstu, odpowiedzieć. Ćwiczenia poszukujące wychodzą natomiast od doświadczenia życiowego lub „miejsc teologicznych” dostępnych w codziennym życiu (np. pieśni, katecheza itp.). Analiza tych *loci theologici* ma zmierzać do ustalenia stojącej u ich podstaw teologii i oceny jej zgodności z nauką Kościoła. Dwie ostatnie metody mają charakter dyskusyjny, gdzie problem zostaje rozwiązany w oparciu o różne „miejsciska teologiczne” bądź też zostaje poddany debacie, w trakcie której dochodzi do konfrontacji odmiennej argumentacji teologicznej.

²⁵ Por. A.E. Klich, *Pismo Święte w polskiej katechezie posoborowej. Studium egzegetyczno-katechetyczne* (Duc in altum 3), Kraków 2005, s. 39-41; Z. Barciński, *Orędzie biblijne na katechezie, czyli o ślepotę i jej przezwyciężaniu*, *Katecheta* 51 (2007), nr 6, s. 61, 62.

²⁶ E. Adamiak, *Ćwiczenia z teologii dogmatycznej...*, s. 99-100.

²⁷ Tamże, s. 100.

²⁸ Por. tamże, s. 105-108.

Dynamika ćwiczeń proponowanych przez E. Adamiak jest zorientowana na aktywność studentów. Poprzez pracę na rozmaitych *loci theologici* przyswajają sobie oni zdolność myślenia analitycznego, ale również systematycznego. Przywołanie różnej argumentacji teologicznej, zrozumienie jej logiki, konfrontacja odmiennych opinii teologów, rekonstrukcja procesu formowania się danego stanowiska służą budowaniu syntezy wyznania wiary, w którym zostaje też wyrażony osobisty głos uczestników ćwiczeń. W ten sposób zajęcia wykorzystują zdobyte na wykładach wiadomości, poddają je systematyzacji, której efektem jest przejście od cząstkowej wiedzy teologicznej do syntezy teologicznej.

Podobnie jak poznańska teolog, E. Adamiak, również ks. W. Myszor dzieli się doświadczeniem ćwiczeń z materii będącej jego specjalnością – patrologii. Intencją proponowanych przez niego ćwiczeń jest zapoznanie studentów z dziełami ojców Kościoła. W ich analizie wykorzystuje tok podający, jakkolwiek omawiając metodologię swoich ćwiczeń, zdaje się mówić o toku poszukującym, dzięki któremu mają one charakter problemowy²⁹. Bazują one bezpośrednio na tekście źródłowym, który zostaje poddany analizie historycznej. Problem może zostać wskazany przez prowadzącego lub też zostać zidentyfikowany przez samych studentów na podstawie lektury poprzedzającej zajęcia. Rozwiązanie problemu następuje nie tylko na podstawie tekstu źródłowego, gdyż zalecane jest odniesienie się do literatury komentującej dany tekst. Dzięki temu taka forma ćwiczeń pozostaje w dużym stopniu autonomiczna wobec wykładu kursorycznego. Utrwalenie wiedzy nie następuje wskutek powtarzania, lecz na drodze rozwiązywania problemu. Trudniejszym zadaniem jest usystematyzowanie wiedzy, co jednak może nastąpić poprzez usytuowanie danego ćwiczenia w kontekście większej całości tekstów lub problemów teologicznych podejmowanych na ćwiczeniach.

Mając na uwadze metodologię ćwiczeń, należy zwrócić uwagę na łączenie przez W. Myszora analizy tekstu źródłowego z tekstami go wyjaśniającymi, co w znacznym stopniu gwarantuje, że rozwiązania problemu proponowane przez studentów wolne będą od błędów, a zarazem będą rzeczywiście pogłębiały problematykę stanowiącą przedmiot zajęć. Przemyślenia wymaga moment określenia celu poznawczego ćwiczenia: czy ma on być dokonany przez uczestników na podstawie przeprowadzonej lektury, czy też ma być on postawiony przez prowadzącego. Ważną również sprawą jest nakreślenie celu dydaktycznego, który dotyczy umiejętności, jakie studenci mają nabyć poprzez ćwiczenie. Katowicki teolog podkreśla, że ten element musi przygotowywać studentów do samodzielnej pracy naukowej w ramach seminariów naukowych i podczas pisania prac magisterskich³⁰.

²⁹ W. Myszor, *Ćwiczenia w dydaktyce teologii...*, s. 125.

³⁰ Tamże, s. 127.

4. Próba syntezy metodologicznej dla ćwiczeń ze Starego Testamentu

Dotychczasowe obserwacje dotyczące ćwiczeń z biblistyki, najpierw w kontekście całego procesu dydaktycznego uczelni wyższej, następnie w świetle ich postulatów w dokumentach Kościoła i wreszcie na bazie doświadczenia polskich teologów, pozwalają na sformułowanie następujących wniosków metodologicznych.

a. Zasadniczą sprawą dla przygotowania ćwiczeń z biblistyki jest określenie ich celu. To postawione ćwiczeniom zadania są decydujące dla ich kształtu, przedmiotu i metody.

b. Ćwiczenia mają stanowić istotną część studium Pisma Świętego. Wyznaczone tej formie cele dydaktyczne pozwalają wnioskować o możliwości prowadzenia tych zadań w sposób autonomiczny wobec wykładu, a zatem nie sprowadzający się tylko do powtarzania i utrwalania wiadomości już zdobytych.

c. Wśród celów przypisanych ćwiczeniom z biblistyki należy wymienić następujące zadania:

– Wprowadzenie w metody egzegetyczne, by za ich pomocą studenci posiadli umiejętność samodzielnej lektury Pisma Świętego.

– Wśród nich winny pojawić się nie tylko elementy klasycznej metody historyczno-krytycznej, ale również nowe narzędzia interpretacyjne, które przy odpowiedniej adaptacji są dostępne również tym osobom, które nie są biblistami. Chodzi przede wszystkim o analizę narracyjną i retoryczną, które prowadzą do lektury dialogicznej Pisma Świętego.

– Ćwiczenia nie mogą ograniczyć się tylko do egzegezy tekstów biblijnych. Ta winna służyć analizie najważniejszych pojęć teologii biblijnej, tworzących rdzeń objawienia Bożego.

– Kształtowanie myślenia biblijnego w studium teologii. By studium Pisma Świętego mogło rzeczywiście być duszą teologii, trzeba odejść od traktowania tekstów biblijnych w innych dyscyplinach teologicznych jako materii tylko argumentacyjnej czy ilustrującej. Ćwiczenia z biblistyki mogą być miejscem dialogu interdyscyplinarnego, gdzie na bazie tekstów biblijnych wchodzi się w dyskusję z opiniami formułowanymi wewnątrz innych nauk teologicznych.

– Konieczne jest przejście od fragmentarycznej znajomości tekstów biblijnych do spojrzenia całościowego na Biblię. Służy temu lektura kontekstualna tekstów biblijnych. Przez kontekst należy rozumieć w tym wypadku nie tylko kontekst historyczno-kulturowy, ale przemyślany na nowo kontekst literacki (nie zawężany tylko do kontekstu poprzedzającego i następującego), jak również kontekst kanoniczny czy jeszcze bardziej historiozbowczy.

– Ukazanie wartości egzystencjalnej tekstów biblijnych. Pismo Święte nie jest tekstem przeszłości, lecz terażniejszości, dotyczącym życia człowieka każdego miejsca i czasu. Podczas ćwiczeń musi dokonywać się odejście od przedmiotowego traktowania Pisma Świętego na rzecz odkrywania jego podmiotowości. W istocie ćwiczenia z biblistyki powinny być dla studentów jeszcze jednym miejscem słucha-

nia słowa Bożego i odpowiadania na nie swoim życiem. Stąd też potrzeba aktualizacji i inkulturacji tekstów biblijnych poddawanych lekturze na ćwiczeniach, by uczestnicy mogli przeżyć ich aktualność w swoim życiu.

– Ćwiczeń nie można sprowadzić do zajęć wyłącznie o charakterze technicznym, zorientowanych na zdobywanie tylko odpowiednich narzędzi interpretacyjnych. Te pozostaną bezużyteczne, jeśli studenci nie rozmiłują się w Piśmie Świętym, nie przeżyją w sobie mocy jego słowa, nie odkryją jego wartości egzystencjalnej. Tylko takie doświadczenie sprawi, że Pismo Święte będzie ożywiało ich późniejszą posługę katechetyczną, kaznodziejską czy inną formę apostołstwa.

– Działania podejmowane w ramach ćwiczeń winny przygotowywać studentów do samodzielnej pracy naukowej, która na tym etapie studiów jest związana przede wszystkim z napisaniem pracy magisterskiej.

d. Ćwiczenia wymagają aktywności studentów. Ta nie może być stymulowana wyłącznie przez metody aktywizujące. Pomijając już samą monotonię takich zajęć, przy ich pomocy nie sposób zrealizować celów wyznaczanych ćwiczeniom z bibliistyki. Jest zrozumiałe, że metody proponowane na tych zajęciach muszą uwzględniać specyfikę pracy z grupą, bez uciekania jednak w samą tylko aktywizację.

e. Nie sposób zaproponować jakąś jednolitą w swojej strukturze formę ćwiczeń. Wynika to z różnorodności celów realizowanych na tych zajęciach. Ograniczyć należy tok podający. Wątpliwą metodą ćwiczeń są referaty odczytywane przez studentów³¹. Nawet gdy towarzyszy im później dyskusja, większa część grupy ćwiczeniowej pozostaje bierna. Nierzadko w tym przypadku udział studenta w ćwiczeniach w całym semestrze sprowadza się do jednego referatu przygotowanego przez niego na zajęcia.

f. Ćwiczenia wymagają również weryfikacji przygotowania studentów do ćwiczeń, jak również oceny umiejętności i wiedzy, jakie mają być zdobyte w ramach tych zajęć. Ewaluacja ćwiczeń może dokonywać się na różne sposoby.

– Wbrew pozorom wątpliwym przedmiotem oceny jest aktywność studentów podczas ćwiczeń. Nie można z niej rezygnować, ale nie wolno jej też absolutyzować, gdyż forma uczestniczenia poszczególnych osób w ćwiczeniu bardzo często jest determinowana czynnikami osobowościowymi.

– Jeśli od studentów wymagane jest uprzednie przygotowanie się do zajęć na podstawie otrzymanych wcześniej wskazówek i materiałów, musi pojawić się jakaś forma sprawdzająca ich pracę.

– Również znajomość tekstu biblijnego nie może pozostać tylko życzeniem. Należy wymagać od studentów systematycznej lektury ksiąg biblijnych, które są przedmiotem zajęć w danym semestrze.

– Podobnie samodzielność myślenia, mimo że ujawnia się podczas samych ćwiczeń, winna być poddana miarodajnej ocenie, np. poprzez pracę pisemną, której celem byłoby pogłębienie któregoś z problemów podejmowanych wspólnie na

³¹ Por. krytyczne uwagi odnośnie do tej formy ćwiczeń poczynione przez S.C. Napiórkowskiego: *Dydaktyka teologii...*, s. 27.

zajęciach. Ta forma aktywności pozwala studentom na zorientowanie się, w jakim stopniu opanowali warsztat naukowy, co ma znaczenie w perspektywie prac magisterskich. Ocenie zatem podlegać musi również aspekt formalny takich prac (struktura pracy, styl, interpunkcja, przypisy itp.).

g. Wreszcie na koniec uwaga dotycząca osoby prowadzącej ćwiczenia. „Najlepsza pomoc metodyczna niewiele pomoże, gdy prowadzący zajęcia nie będzie się angażował w swoją pracę. [...] Ostatecznie to osobowość prowadzącego stanowi o owocności tych zajęć³². Ta opinia E. Adamiak nie relatywizuje innych czynników warunkujących powodzenie ćwiczeń. Od samego prowadzącego ćwiczenia z biblistyki, jego przygotowania i zaangażowania, jego umiłowania Pisma Świętego i zainteresowania się dobrem studentów (nie tylko w wymiarze naukowym) zależy jakość ćwiczeń. Mimo że te elementy wydają się być nieweryfikowalne, to są bezpośrednio doświadczane przez studentów. Prowadzący ćwiczenia musi sam być ich pierwszym uczestnikiem.

5. Propozycja ćwiczeń opartych na podręczniku *Czytamy Stary Testament*

Powyższe założenie znajdują się u podstaw książki zbierającej doświadczenie prowadzonych przeze mnie ćwiczeń ze Starego Testamentu w Wyższym Seminarium Duchownym w Pelplinie (od 2001 r.) i na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II (księgi prorockie, od 2003 r.). Poniższa prezentacja przybliży ich strukturę, sposób prowadzenia oraz wskaże pewne wnioski wynikające z ich ewaluacji dokonywanej przez studentów w formie ankiety po każdym semestrze.

5.1. Struktura ćwiczeń

Na książkę składa się 65 konspektów ćwiczeń, które są podzielone na bloki korespondujące z układem kanonicznym Pisma Świętego, sugerowanym też przez *Ratio studiorum*. Wyjątkiem są księgi prorockie, gdzie materiał został ułożony według przyjmowanej dzisiaj kolejności powstawania tekstów prorockich. Dzięki temu można śledzić rozwój pewnych idei teologicznych wewnątrz profetyzmu izraelskiego (np. motywy mesjańskie). Biorąc pod uwagę piętnaście godzin ćwiczeń w semestrze, książka zawiera po trzynaście propozycji spotkań w ramach studium danej części Starego Testamentu (wyjątkiem są księgi prorockie, gdzie można wybierać wśród dwudziestu sześciu konspektów). Ta liczba jest wystarczająca, gdyż pierwsze ćwiczenie w semestrze ma charakter wprowadzający (I sem. – organizacja zajęć; II sem. – podsumowanie ankiet oraz prac pisemnych), zaś ostatnie w semestrze przeznaczone jest na ocenę pracy studentów i wpisy do indeksów.

³² E. Adamiak, *Ćwiczenia z teologii dogmatycznej...*, s. 108.

Pięcioksiąg

1. Proces relektur wewnątrz Pięcioksięgu
2. Biblijna teologia stworzenia a ewolucja
3. Elementy mityczne w Rdz 1–11 i ich funkcja
4. Rola węża w narracji Rdz 3,1-7
5. Życie patriarchów: historia i teologia
6. Analiza narracyjna cyklu o Abrahamie (Rdz 12–25)
7. Dynamika wiary Abrahama w Rdz 22
8. Dorastanie ku braterstwu Józefa i jego braci (Rdz 37)
9. Mojżesz jako sługa Boga
10. Pascha – geneza, rytuał, teologia (Wj 12–13)
11. Tożsamość Izraela jako ludu przymierza (Wj 19; 24)
12. Interpretacja Dekalogu językiem pojęć uniwersalnych?
13. Teologia Tory w Księdze Powtórzonego Prawa

Księgi historyczne

14. Teologia ziemi obiecanej w Księdze Jozuego
15. Jozue – przewodnik ku ziemi obiecanej
16. Perswazyjny walor narracji o Deborze i Jael w Sdz 4–5
17. Religia Izraela w epoce sędziów (Sdz 2,1–3,6)
18. Perswazyjne cele narracji o Samsonie (Sdz 13–16)
19. Samuel jako prorok (1 Sm 3)
20. Teofanijna rola Arki Przymierza w 1 Sm 4–6 i 2 Sm 6
21. Lektura synchroniczna, diachroniczna i kanoniczna prorocstwa Natana (2 Sm 7)
22. Próba wiary Eliasza na górze Horeb (1 Krl 19)
23. Model chronologii w Księgach Królewskich
24. Koncepcja czystości w Księdze Ezdrasza
25. *Lectio divina*: praktyka słuchania Bożego słowa (Ne 8,1-12)
26. Męczennicy machabejscy wierni Prawu i Bogu (2 Mch 6,18–7,42)

Księgi mądrościowe

27. Księga Przysłów o drogach zdobywania mądrości
28. Pochwała miłości małżeńskiej w Prz 5
29. Bojaźń Boża według Koheleta
30. Cierpienie Hioba – kara za grzechy czy próba zaufania?
31. Mędrcy Izraela o czci dla ojca i matki
32. Jaki humanizm w Mądrości Syracha?
33. Obietnica nieśmiertelności dla sprawiedliwego w Księdze Mądrości
34. Tajemnica miłości w Pieśni nad Pieśniami
35. Jana Pawła II lektura Psalterza
36. Komunikacja diafaniczna w psalmach
37. Ludzki grzech a Boże miłosierdzie (Ps 51)
38. Sztuka retoryki hebrajskiej na przykładzie Ps 98
39. Zdobywcze hebrajskiej mądrości

Księgi prorockie

40. Specyfika języka proroków
41. Prawdziwe i fałszywe proroctwo
42. Powołanie prorockie chrześcijan
43. Reinterpretacja historii Izraela w Księdze Amosa
44. Namiętna miłość Boga w doświadczeniu Ozeasza
45. W kierunku lektury egzystencjalnej Biblii
46. Motyw dziecka w proroctwie o Emmanuelu (Iz 7; 9; 11)
47. Podstawy nadziei zmartwychwstania w Iz 25,6–26,19
48. Interpretacja „dnia Jahwe” w Księdze Sofoniasza
49. Narracyjna lektura Księgi Jonasza
50. Dialogiczna lektura Księgi Nahuma
51. Dojrzewanie Jeremiasza jako proroka
52. Jeremiaszowa wizja kultu i świątyni (Jr 7,1–8,3; 26)
53. Ezechielowe rozumienie pustyni w historii Izraela (Ez 20)
54. „Czynności znaczeniowe” w komunikacji prorockiej Ezechiela
55. Biblijny motyw „wody życia”. Lektura intertekstualna Ez 47,1-12
56. Boże słowo jako protagonista nowego *exodusu* (Iz 40; 55)
57. Syjon: oblubienica Boga i wspólnota zbawienia (Iz 40–66)
58. Deutero-Izajaszowe orędzie o Bogu jedynym
59. Sługa Jahwe na tle proroctw mesjańskich Starego Testamentu
60. Przesłanie o ojcostwie Boga w Iz 63,7–64,11
61. Malachiaszowa krytyka praktyki rozwodów (Ml 2,10-16)
62. Wspólnota powygnaniowa w wizjach Zachariasza
63. Zraniona miłość Boga-Pasterza w Za 11,4-17
64. Cel dydaktyczny opowiadań w Dn 1–6
65. Tajemnica Syna Człowieczego (Dn 7)

Każdy z konspektów ma identyczną strukturę. Najpierw zostaje określony „cel” danej jednostki ćwiczeniowej. Następnie zostaje przedstawiona „lektura” umożliwiająca przygotowanie ćwiczenia. Jej najistotniejsze fragmenty zostają przywołane na końcu konspektu. Dołączone w „literaturze dla zainteresowanych” wskazówki bibliograficzne mogą pomóc w pogłębieniu rozumienia danego problemu. Dalej zostaje przybliżona „problematyka spotkania”, która wyostreza problem teologiczny, jaki zostanie podjęty na ćwiczeniu na podstawie konkretnego tekstu biblijnego. Wreszcie zostaje nakreślony możliwy przebieg spotkania, który pozwala prowadzącemu na dostosowanie ćwiczenia do własnych zajęć.

5.2. Sposób realizacji celów stawianych ćwiczeniom

W jaki sposób zestawione w książce ćwiczenia realizują cele stawiane tym zajęciom? Przywołując wcześniejsze analizy dokumentów kościelnych, zadania te można sprowadzić do następujących punktów:

- wprowadzenie w teorię i praktykę metod egzegetycznych;
 - zapoznanie z orędziem teologicznym Starego Testamentu;
 - lektura tekstów starotestamentalnych w ich kontekście kanonicznym (historiozbawczym);
 - uczenie myślenia biblijnego w teologii;
 - egzystencjalna interpretacja Starego Testamentu;
 - nabywanie umiejętności samodzielnej pracy naukowej.
- Każde z ćwiczeń w różnym zakresie podejmuje się realizacji tych celów.

5.2.1. Metody egzegetyczne

Studenci mają okazję wielokrotnie zapoznać się z metodą historyczno-krytyczną, której różne elementy znajdują zastosowanie w analizie szeregu tekstów, np. krytyka tradycji w odniesieniu do wybranych tekstów narracyjnych i prawniczych Pięcioksięgu (nr 1); analiza gatunków literackich właściwych prorokom (nr 40); krytyka redakcji wyroczni Natana w 2 Sm 7 (nr 21).

Mając na uwadze ograniczone możliwości pracy na tekście oryginalnym, jak również uwzględniając nowe kierunki badań egzegetycznych, istotny nacisk został położony na wprowadzenie studentów w posługiwanie się analizą narracyjną i retoryczną. Ta pierwsza zostaje przybliżona na bazie analizy cyklu o Abrahamie (nr 6) oraz Księgi Jonasza (nr 49). Szczególnie ważnym aspektem analizy narracyjnej jest odtworzenie, a właściwie współtworzenie postaci opowiadania przez czytelnika, co znajduje swój wyraz w lekturze ofiary Abrahama z syna (nr 7), historii Debory i Jael (nr 16), Samsona (nr 18) czy też Eliasza (nr 22). Inny wariant analizy retorycznej w kontekście pracy katechetycznej został zaproponowany przez niemiecką katechetyk G. Miller, co ilustruje analiza prorocstwa Za 11,4-17 (nr 63). Analiza retoryczna zostaje szeroko omówiona przy okazji ćwiczeń z psalmów, gdzie analiza retoryczna Ps 98 służy wprowadzeniu w teorię i praktykę tej metody egzegetycznej (nr 38). Jej elementy powracają również kilkakrotnie w kontekście badania struktury tekstu, np. wyroczni prorockich (nr 40) czy przysłów (nr 28).

Wiele procedur badawczych właściwych jest różnym metodom i analizom, co szczególnie odnosi się do analizy semantycznej i symbolicznej. Ta pierwsza otrzymuje praktyczną wykładnię w kontekście analizy motywu serca w Ps 51 (nr 37), ta druga zaś pojawia się w trakcie badania motywów literackich występujących w Ps 19 (nr 35), wyroczniach Iz 25–26 (nr 47) i Oz 1–3 (nr 45).

Ćwiczenia przewidują również zapoznanie się z teorią i praktyką *lectio divina* (nr 25). W podobnym kierunku lektury modlitwnej Pismem Świętym zmierza ćwiczenie wprowadzające w lekturę psalmów (nr 35).

5.2.2. Orędzie teologiczne Starego Testamentu

Problematyka podejmowana w książce *Czytamy Stary Testament* pozwala na zapoznanie się z głównymi nurtami i tematami teologii starotestamentalnej. Intencją

ćwiczeń jest nie tyle budowanie jakiejś jednej struktury teologicznej wewnątrz Biblii hebrajskiej, ile raczej zwrócenie uwagi na te aksjomaty wiary biblijnego Izraela, które były poddawane nieustannej refleksji teologicznej. Nie sposób zestawić wszystkie motywy teologiczne, ale wśród tych najważniejszych należy wymienić temat stworzenia (nr 2, 3, 4), przymierza (nr 11, 20, 21, 52, 53, 57), Prawa i Dekalogu (nr 12, 13, 31), Wyjścia (nr 43, 53, 56), ziemi obiecanej (nr 14), jedyności Jahwe (nr 3, 5, 17, 58), miłosierdzia Bożego (nr 37, 44, 48, 49, 53, 60), słowa Bożego (nr 19, 56), małżeństwa i rodziny (8, 28, 31, 34, 44, 61), zmartwychwstania (nr 26, 33, 47) i wreszcie mesjanizmu (nr 46, 59, 64, 65). Te i inne tematy są ujmowane dynamicznie: istotne jest odniesienie motywu teologicznego występującego w danym tekście do innych tekstów biblijnych, tak by otrzymać całościową wizję teologiczną. Co więcej, dąży się do ukazania rozwoju myśli teologicznej, co szczególnie ma miejsce w analizie tekstów prorockich (np. idea mesjanizmu). Tematy teologiczne są ujmowane w perspektywie historiozbowczej, która nie zamyka się wewnątrz Starego Testamentu, lecz pozostaje otwarta na Nowe Przymierze (tak np. rzeczywistość przymierza, oczekiwań mesjańskich, miłosierdzia Bożego). Bez wątpienia szereg tematów koresponduje z tematyką wykładów ze Starego Testamentu, jednak ćwiczenia w doborze tekstów i analizowanych na ich podstawie motywów teologicznych pozostają niezależne od wykładu. Co więcej, nie zatrzymują się tylko na egzegezie, ale traktują ją jako etap w odkrywaniu wieloaspektowego przesłania teologicznego Biblii.

5.2.3. Myślenie teologiczne

Ćwiczenia proponują różne formy pracy z tekstem biblijnym. Cel nie zamyka się tylko w zdobyciu odpowiednich narzędzi interpretacyjnych. Działania podejmowane na zajęciach mają ostatecznie uczyć myślenia biblijnego w teologii. Służą temu przede wszystkim pytania towarzyszące poszczególnym etapom ćwiczenia. W pewnym stopniu narzucają one kierunek interpretacji tekstu, lecz ten jest związany z problemem, jaki zostaje podjęty w danej jednostce ćwiczeniowej. Intencją pytań jest przede wszystkim wspieranie lektury dialogicznej, w której Pismo Święte nie jest tylko przedmiotem badań, lecz jawi się jako podmiot mówiący do swego czytelnika, nie jest tylko przez niego interpretowane, lecz w istocie go interpretuje.

To założenie stanowi nie tylko o lekturze egzystencjalnej Biblii. Ćwiczenia wielokrotnie wchodzą w dialog z innymi przedmiotami teologicznymi, jak również z dyscyplinami pozateologicznymi. W efekcie studenci mają okazję przekonać się o witalności i oryginalności myśli biblijnej w teologii. W kontekście teologii dogmatycznej przykładem mogą służyć ćwiczenia poświęcone problematyce stworzenia (nr 2), grzechu (nr 4, 37), cierpienia (nr 30) czy zmartwychwstania (nr 33). W relacji do teologii moralnej ćwiczenia proponują nowe spojrzenie na kwestię np. małżeństwa (nr 34, 44, 61) i rodziny (nr 31). Interdyscyplinarność ćwiczeń wynika również z podejmowania tematów interesujących nauki nieteologiczne.

ne. Poza wspomnianym już wcześniej tematem stworzenia (nr 2), wymienić można dyskusje toczone podczas ćwiczeń z lingwistami (nr 12), historykami (nr 23) czy filozofami (nr 3, 27). Szereg tematów ćwiczeń ukazuje aktualność Biblii na płaszczyźnie humanistycznej i antropologicznej, szczególnie w kontekście debaty nad koncepcją człowieka (nr 34, 39) i społeczeństwa (nr 32).

5.2.4. Lektura egzystencjalna

Perspektywa teologiczna ćwiczeń jest zarazem perspektywą egzystencjalną. Dialog z tekstem biblijnym sprawia, że studenci współtworzą jego znaczenie, a tym samym w konfrontacji z nim budują własną tożsamość. Taki proces zachodzi przede wszystkim w lekturze posługującej się analizą narracyjną (nr 6, 49). Duży nacisk jest położony na rekonstrukcję postaci biblijnych, które w trakcie ćwiczeń stają się dla uczestników swoistym lustrem. Zrozumienie świata wartości jakieś postaci, jej motywacji życiowych, sposobu przeżywania przez nią relacji ze światem zewnętrznym, ma prowadzić studentów do spotkania z samym sobą, w trakcie którego będą oni mogli budować własną tożsamość, odwołującą się do Bożego słowa. Taki proces ma szansę zaistnieć w rekonstrukcji osoby np. Abrahama (nr 7), Mojżesza (nr 9), wybranych sędziów (nr 16, 18), Eliasza (nr 22), Hioba (nr 30), zapowiadanego Emmanuela (nr 46), Jeremiasza (nr 51) czy Ezechiela (nr 54). Ćwiczenia odwołują się do doświadczenia życiowego uczestników, którzy wielokrotnie są zapraszani do uświadomienia sobie przedrozumienia tekstu, z jakim przystępują do zajęć (np. nr 8, 44, 45).

5.2.5. Całościowa lektura Starego Testamentu

Materiał tekstowy zebrany w książce pozwala na zapoznanie się zasadniczo ze wszystkimi księgami Starego Testamentu³³. Wielokrotnie podczas ćwiczeń dochodzi do lektury intertekstualnej, w czasie której jest możliwe spojrzenie całościowe i przekrojowe na Biblię w kontekście analizowanego motywu teologicznego, np. wody (nr 55), Syjonu (nr 57), zmartwychwstania (nr 47) czy mesjanizmu (nr 59, 63, 65). Duży nacisk kładziony jest zatem na lekturę kontekstualną, w tym również w kontekście danej księgi. Postrzeganie kontekstu całej księgi jako klucza interpretacyjnego dla danego motywu teologicznego w niej występującego ma miejsce np. w odniesieniu do cierpienia w Księdze Hioba (nr 30), humanizmu w Mądrości Syracha (nr 32), „dnia Jahwe” w Księdze Sofoniasza czy dramatu proroka zapisanego w Księdze Jeremiasza (nr 51).

Istotnym elementem ćwiczeń, nie wzmiankowanym w książce, jest indywidualna lektura ksiąg Starego Testamentu przez studentów. Ta lektura musi być ukie-

³³ Wyjątek stanowią księgi historyczno-dydaktyczne, jakkolwiek szereg konspektów podpowiada pewne pomysły na lekturę tych ksiąg w czasie ćwiczeń. Przede wszystkim chodzi o różne elementy analizy narracyjnej, dzięki którym teologia tych ksiąg nie zamyka się wyłącznie w refleksji nad historią, lecz jest ukierunkowana antropologicznie i egzystencjalnie.

runkowana, jeśli ma być poddana weryfikacji na ćwiczeniach. Stąd też na początku każdego semestru uczestnicy otrzymują wykaz tekstów biblijnych (koresponduje on z księgami analizowanymi w danym cyklu studium) wraz ze wskazaniem motywów (problemów) teologicznych, na które w tych tekstach mają zwrócić uwagę. W ten sposób zostaje określony przedmiot kolokwium, które w formie testu wyboru i pytań otwartych pozwala ocenić, w jakim stopniu studenci zapoznali się z zaleconymi tekstami.

Wykaz tekstów biblijnych przewidzianych do indywidualnej lektury

Pięcioksiąg

Rdz: historia patriarchów (perypetie rodzinne, motyw przymierza).

Wj 1–24; 32–34: historia Mojżesza; perypetie związane z pobytem w Egipcie i podczas Wyjścia; wydarzenia na Synaju.

Kpł 16

Lb 9–25: perypetie podczas wędrówki przez pustynię.

Pwt: rola Prawa (bez zatrzymywania się na szczegółowych przepisach); funkcja proroka i króla; wybranie Izraela; motyw przymierza.

Księgi historyczne

Joz 1–12: rola Jozuego; motyw ziemi; nakaz zagłady.

Sdz 1–16: schematyzm historii Izraela; postać Debory, Gedeona, Abimeleka, Jeftego, Samsona.

1-2 Sm: historia Arki Przymierza; rola Samuela w narodzinach monarchii; przyczyny odrzucenia Saula; postawa Dawida wobec Saula; niewierności Dawida.

1-2 Krl: wstąpienie Salomona na tron i początek jego panowania; rozłam królestwa; historia Eliasza i Elizeusza; panowanie Ezechiasza; historia Judy od panowania Jozjasza.

Ezd; Ne: trudności w odbudowie świątyni; problem małżeństw mieszanych; rola Tory w życiu wspólnoty powygnaniowej.

Rt; Jdt; Est: rola kobiet w historii Izraela.

Tb: Tobiasz jako ideał Izraelity.

[Mając na uwadze charakter narracyjny tych ksiąg, kolokwium będzie polegało na odnalezieniu w Biblii wybranych fragmentów tekstów przeznaczonych do zaliczenia. Będzie można zatem korzystać z tekstu Biblii podczas kolokwium.]

Księgi mądrościowe

– Ćwiczenia umożliwiają zapoznanie się ze znaczną częścią tekstów mądrościowych .

– Specyfika ksiąg mądrościowych wymaga o wiele bardziej refleksji niż pamięciowego opanowania, miejsce kolokwium zajmie inna forma zaliczenia – w ramach danego roku studiów należy podzielić podane niżej tematy na grupy dwu- lub trzysobowe. Ich zadaniem będzie lektura ksiąg mądrościowych (Prz, Hi, Mdr, Syr, Koh) w celu ustalenia, jak dany problem jest podejmowany w róż-

nych tekstach mądrościowych. Formą sprawdzającą będzie rozmowa z daną grupą, podczas której wskazane jest korzystanie z Pisma Świętego.

- Tematyka lektury ksiąg mądrościowych dla poszczególnych grup: bojaźń Pańska, poznanie Boga, życie po śmierci, personifikacja mądrości, cierpienie, bałwochwalstwo, Prawo, życie rodzinne, historia Izraela, radość życia.

Księgi prorockie

Iz 1–12: co możemy dowiedzieć się o Izajaszu (jego rodzina, pozycja wobec króla, uczniowie, powołanie); kwestie antropologiczne (wielkość człowieka, pokora i pycha w życiu człowieka); charakterystyka zapowiadanego przez proroka Emmanuela.

Am 7–9: krytyka życia religijnego i społecznego w Izraelu; Izrael a inne narody.

Mi 3–6: krytyka przywódców Jerozolimy; nadzieje mesjańskie; wizja kultu

Ha: dialog między skarżącym się prorokiem i Bogiem.

Jr 1–10; 26–31: Jeremiasz jako prorok (powołanie, akcje symboliczne, jego życie rodzinne, treść lamentacji proroka); krytyka świątyni; temat przymierza (złamanie starego, zapowiedź nowego); przyszłość Izraela.

Ez 1–16; 20–24; 33–37: życie Ezechiela (perypetie rodzinne, rola Ezechiela we wspólnocie wygnaniowej, sposób spełniania przez Ezechiela funkcji proroka, motyw milczenia); czyny symboliczne Ezechiela; motyw Chwały Pańskiej (w jakich okolicznościach jest o niej mowa, grzechy Jerozolimy); motyw pasterza w Ez 34; personifikacja Jerozolimy (Izraela) jako kobiety; odrodzenie Izraela w Ez 36–37.

Iz 40–55: pieśni o Słudze Jahwe; motyw Bożego Słowa (Iz 40; 55); personifikacja Syjonu jako kobiety (matki, oblubienicy) – czy pojawia się on również w Iz 56–66, w jakich obrazach?

Za 9–14: motyw Mesjasza (pasterz, król pokoju, przebity)

Ml; Jl: dzień Jahwe.

Ab: krytyka Edomu.

Dn 1–6; 13–14: historia życia Daniela.

Przy wyborze tekstów z Pięcioksięgu zasadniczo rezygnuje się z tekstów prawnych, których kojarzenie z daną księgą może być utrudnione ich podobieństwem formalnym i treściowym. Podobnie też wyłączone są z tej formy sprawdzającej niektóre księgi mądrościowe, np. Pnp i Ps. Temat tych ksiąg zostanie przybliżony podczas ćwiczeń, na których jest analizowana ich treść. Wreszcie w tekstach prorockich zostają pominięte wyrocznie przeciwko obcym narodom.

5.2.6. Samodzielna praca naukowa

Ta praca dokonuje się trzyetapowo. Pierwszy jej etap ma miejsce przed ćwiczeniami – kiedy na podstawie otrzymanych konspektów – studenci zapoznają się z teksami biblijnymi przeznaczonymi na zajęcia oraz z literaturą umożliwiającą

ich pogłębioną lekturę. Praca ta jest stymulowana pytaniami, które wskazują te elementy, które będą przedmiotem analizy podczas ćwiczeń.

Etap ćwiczeń zakłada wspólne działanie prowadzącego zajęcia i uczestniczących w nich studentów. Proponowany „przebieg spotkania” odpowiada postawionym danemu ćwiczeniu zadaniom. Sygnalizuje on pewną dynamikę interpretacyjną, jak również wskazuje na te elementy w tekście biblijnym, które pozostają kluczowe dla konkretnego problemu. Nie znaczy to, że konspekt determinuje kolejność działań na ćwiczeniu. Raczej stanowi on inspirację dla aktywności prowadzącego i uczestników. Ci ostatni muszą mieć zagwarantowaną przestrzeń dla własnych poszukiwań, wypowiedzi i wniosków. Prowadzący musi natomiast widzieć pewne punkty dojścia w ćwiczeniach, które są niezbędne dla zrealizowania zadania założonego podczas ćwiczeń. Nie wyręcza on w myśleniu studentów; raczej je stymuluje, wspiera, zaś bezpośrednia ingerencja w proces interpretacyjny winna mieć miejsce w przypadku, gdy napotyka on trudności, czy to na etapie analizy, czy też w stawianych konkluzjach.

Ćwiczenia nie kończą się wraz z końcem zegarowym danej jednostki zajęć. Ćwiczenia nie pretendują do wyczerpania całości podejmowanej problematyki. Bardziej odsłaniają jej głębię, złożoność, wyostrzają problem, uwrażliwiają na potrzebę dalszego poszukiwania. Z tego też powodu po zakończeniu ćwiczenia pojawia się możliwość dalszej pracy nad zagadnieniem, które było poruszone podczas zajęć. W ten sposób student podejmuje już własną pracę badawczą, która w formie pisemnej stanowi zwieńczenie ćwiczenia. W przypadku jej oceny należy określić jasne wymagania formalne i treściowe wobec prac. Jest to konieczne, by wyniki prac pisanych przez studentów były porównywalne między sobą. Mają oni bowiem do wyboru w semestrze trzynaście tematów, z których przedmiotem ich samodzielnej pracy ma być tylko jeden.

5.3. Ewaluacja ćwiczeń

Przedstawiona propozycja jest wynikiem kilkuletnich doświadczeń w prowadzeniu ćwiczeń ze Starego Testamentu. Przez cały czas była poszukiwana optymalna forma tych zajęć nie tylko w kontekście celów im stawianych, ale również przy uwzględnieniu ich oceny ze strony studentów. Jakie elementy przedstawionej strategii ćwiczeń uległy największym zmianom na przestrzeni lat 2001-2008? Jakie formy pracy z tekstem biblijnym są oczekiwane ze strony studentów? Gdzie tkwią wciąż rezerwy w przedstawionej formie ćwiczeń?

Najpoważniejsze zmiany dotknęły sposobu zaznajamiania się z tekstami biblijnymi. Jeśli w początkowych latach studenci musieli przeczytać i zaliczyć w formie kolokwium cały Stary Testament w ciągu dwóch lat, to obecnie są zobowiązani do zapoznania się z wybranymi fragmentami ksiąg, przy uwzględnieniu do tego wybranych motywów (problemów) teologicznych. Ta forma, pomimo pewnej selektywności i subiektywności w doborze materiału tekstowego, pozwala studentom poznać treść Starego Testamentu, a przy tym umożliwia rzeczystą memoryzację

tekstów, których znajomość jest niezbędna w studium teologii. Wymagana lektura stała się o wiele bardziej ukierunkowana i świadoma poprzez wskazanie zagadnień, jakie winny zostać odnalezione w tekście. Również forma kolokwium uległa zmianie: obok „kartkowania” Biblii w celu ustalenia miejsca przywołanych na karcie egzaminacyjnej dziesięciu tekstów z ksiąg przewidzianych na dane kolokwium, stawia się na umiejętność kojarzenia wydarzeń i motywów biblijnych w ich kontekście (test wyboru), z równoczesną możliwością zaprezentowania stopnia zaznajomienia się z tekstem poprzez odpowiedź na pytania otwarte.

Test wyboru (przykłady)

- * Jeremiasz zapowiada nowe przymierze (31,31-34). Który z poniższych elementów pojawia się w tym proroctwie?
 - a) Prawo wpisane w ich umysły,
 - b) Prawo zapisane na ich sercu,
 - c) Prawo umieszczone w ich jestestwie.
- * Opisując charakter Sługi Jahwe (Iz 42,1-4), który z elementów zostaje pominięty przez tekst izajaszowy?
 - a) nie złamie trzciny nadłamanej,
 - b) nie zgasi ledwo tlącego się knotka,
 - c) nie użyje miecza swoich ust.

Pytania otwarte (przykłady)

- * Jakie akcje symboliczne wykonał Jeremiasz?
- * Duża Apokalipsa Izajasza (Iz 24–27) podejmuje kwestię życia po śmierci. W jednym z tekstów pojawia się „rosa światłości”. W jakim kontekście?

Druga ewolucja dotyczyła prac pisemnych będących rozwinięciem tematyki poszczególnych ćwiczeń. Przede wszystkim kolejne lata ćwiczeń pozwoliły wyeliminować te tematy, które mimo że niosły w sobie problem teologiczny, pozwalały na napisanie pracy odtwórczej, sprawozdawczej, nie podejmującej poważniejszej analizy tekstu biblijnego.

Tematy prac pogłębiających ćwiczenia

Pięcioksiąg

1. W jakim stopniu hipoteza czterech źródeł tłumaczy powstanie Pięcioksięgu?
2. O jakim kreacjonizmie można mówić w świetle biblijnych tekstów o stworzeniu?
3. W jakim sensie zachodzi potrzeba demitologizacji Rdz 1–11?
4. Jak mówić biblijnie o grzechu pierworodnym?
5. Jaki walor historyczności można nadać biblijnej narracji o patriarchach?
6. Jaką rolę w życiu Abrahama odegrała Boża obietnica?
7. Dlaczego Abraham nazywany jest „ojcem wiary”?
8. Wartość egzystencjalna historii Józefa.

9. Jakim prorokiem był Mojżesz?
10. Pascha Izraela – Pascha Chrystusa.
11. Tożsamość Izraela w świetle przymierza synajskiego.
12. W jakim stopniu Dekalog jest zapisem prawa naturalnego?
13. Duchowość Prawa w *Deuteronomium*.

Księgi historyczne

14. Ile teologii ziemi w Piśmie Świętym?
15. Idealistyczna wizja historii Izraela w Księdze Jozuego.
16. Moralna ocena podboju Kanaanu opisanego w Księdze Jozuego.
17. Religia kanaanjska a wiara Izraela.
18. W czym zawiera się dwuznaczność postaci Samsona?
19. Polemiczne akcenty w narracji o Samuele.
20. Jak wytłumaczyć teologicznie zniknięcie Arki Przymierza?
21. Jaka relacja zachodzi między przymierzem Dawidowym a Syjonem w teologii Starego Testamentu?
22. Dlaczego Eliasz nie został uznany za drugiego Mojżesza?
23. W jakim sensie można mówić o hebrajskiej koncepcji czasu?
24. Jakie zmiany nastąpiły w religii izraelskiej po niewoli babilońskiej?
25. W jakim stopniu religia Izraela powygnaniowego stała się religią Księgi?
26. „Komunia świętych” w Księgach Machebajskich?

Księgi mądrościowe

29. Jaka relacja zachodzi między rozumieniem i wiarą w tradycji mądrościowej Izraela?
28. Pytanie o klucz hermeneutyczny do interpretacji obrazu kobiety w Księdze Przysłów.
29. Jaka teologia ludzkiej pracy wyłania się z Księgi Koheleta?
- 30-31. Jaką wiarę proponuje Księga Hioba?
32. Sztuka bycia rodzicem w świetle wybranej księgi mądrościowej.
33. Jak tradycja mądrościowa buduje tożsamość Żyda?
34. Mądrość jako protagonista historii zbawienia w ujęciu Księgi Mądrości.
35. Teologia ciała w Pieśni nad Pieśniami.
36. Jana Pawła II hermeneutyka biblijna.
37. Komunikacja diafaniczna na przykładzie wybranego psalmu.
38. Rzeczywistość Bożego miłosierdzia w Ps 51 na tle innych tekstów Psalterza.
39. Analiza retoryczna wybranego psalmu.

Księgi prorockie

40. Dlaczego w interpretacji tekstów biblijnych tak ważną rolę odgrywa znajomość gatunków literackich?
41. W jakim stopniu odrzucenie proroka przez słuchaczy, poświadczane przez teksty biblijne, można by uznać za kryterium wiarygodności jego orędzia?
42. Misja prorocka chrześcijanina.
43. Dlaczego motyw Wyjścia z Egiptu stanowiłby jeden z kluczy do rozumienia historii biblijnego Izraela?

44. Różnorodne wykorzystanie metafory małżeńskiej przez proroków dla opisanienia relacji Boga z Izraelem.
45. Możliwość ujęcia lektury egzystencjalnej Biblii w kształt metody interpretującej tekst biblijny?
46. Boża wizja ludzkiego władcy w Iz 7; 9; 11.
47. Teologiczne wykorzystanie języka mitologicznego w Księdze Izajasza.
48. Sofoniaszowy «dzień Jahwe» dniem gniewu czy zbawienia?
49. Co czyni Księgę Jonasza otwartą? Pytanie o wartość analizy narracyjnej w studium biblijnym.
50. Problem nacjonalizmu w tekstach Nahuma?
51. W jakim stopniu życie Jeremiasza było zdeterminowane Bożym Słowem?
52. Jaką wizję kultu proponował Jeremiasz?
53. Teologia historii w Księdze Ezechiela.
54. Specyfika komunikacji prorockiej Ezechiela.
55. W jaki sposób Ewangelia Janowa nawiązuje do Księgi Ezechiela?
56. Teologia Bożego słowa w księgach prorockich.
57. Teologia Syjonu w Księdze Izajasza.
58. Deutero-Izajasz a hebrajski monoteizm?
59. Wyjątkowość pieśni o Słudze Jahwe na tle tradycyjnych koncepcji teologicznych Starego Testamentu.
60. Hermeneutyka biblijnych obrazów ojca/matki odnoszonych do osoby Boga.
61. Jaką etykę proponuje Księga Malachiasza?
62. Rola Boga w życiu wspólnoty powygnaniowej w świetle pism prorockich powstałych po wygnaniu babilońskim.
63. Dlaczego motyw pasterza w Księdze Zachariasza jest mesjański?
64. Daniel jako model wiernego Izraelity.
65. Mesjanizm Księgi Daniela – zwieńczenie mesjanizmu Starego Testamentu?

Również uwagi studentów przyczyniły się do ustalenia pewnych zasad, jakimi winni kierować się piszący prace, a które byłyby następnie przedmiotem oceny.

Kilka uwag dotyczących prac związanych z tematyką ćwiczeń z ksiąg prorockich

1. Charakter pracy wskazuje już samo sformułowanie tematu. Jest nim pytanie sygnalizujące konkretny problem, który ma być podjęty, opracowany, rozwiązany. Praca zatem winna się ustosunkować do problemu, a nie przynosić zreferowanie informacji ogólnodostępnych we wstępach do danej księgi, pozostających w luźnym związku z problemem. [...]

2. Rozwiązanie problemu nie ma polegać na podzieleniu się tylko własną refleksją, intuicją czy impresją na dany temat. Nie można zapomnieć, że te kwestie były podejmowane już wcześniej w literaturze biblijnej. Stąd też zasadne jest dokonanie choć krótkiej kwerendy bibliograficznej. Po pierwsze, pozwoli to pogłę-

bić i zweryfikować własny pogląd na ten temat. Często mamy przekonanie, że jesteśmy pierwsi, którzy tak myślą, a tymczasem drzwi zostały już dawno uchylone. Po drugie, będzie pomocne przy pisaniu pracy, którą będzie można ubogacić opiniami innych autorów. Po trzecie, lektura uczyni pracę dialogiczną, nawet gdyby miało się okazać, że z jakimś opracowaniem nie można się do końca zgodzić.

3. Jak sygnalizować wykorzystanie literatury w pracy? Może się ono dokonać na różne sposoby:

- a) bezpośredni cytat;
- b) streszczenie danego poglądu;
- c) zainspirowanie się czyjąś myślą, którą przejmuję za swoją, rozwijam itd.
- d) udokumentowanie zasadności swojej opinii poprzez odesłanie do autorów podobnie ujmujących daną kwestię;
- e) polemika z jakimś poglądem.

Pewnie wymienione możliwości nie są wszystkimi, ale już podpowiadają formę przypisu: w (a) i (b) należy wskazać pracę, która została wykorzystana (w przypisie jest ona wprowadzona bez „por.” czy „zob.”; w przypadku (c) sygnalizują to poprzez „por.” lub „zob.”; podobnie w przypadku (d), chociaż tu mogą to uczynić poprzez zdanie np. podobne ujęcie tego problemu można znaleźć u...; (e) podobnie jak w (d): innego zdania jest...; nie można zgodzić się w tym kontekście z...

4. Czy to znaczy, że praca ma być pełna odesłań do przypisów? Trzeba zachować rozsądek. Wiadomo przecież, że pewne zdania, myśli, opinie są powszechnie przyjmowane, pojawiają się we wszystkich standardowych opracowaniach, przez co nie wymagają uzasadnienia. [...]

Dalej potrzeba uczciwości – ten moment jest bardzo subtelny, ale każdy w swoim wnętrzu, mam nadzieję, wyczuwa, kiedy jakiś pomysł (nowatorski, oryginalny itp.) przejęty od kogoś, przypisuje sobie. To jeszcze nie plagiat, bo to wymagałoby przepisania większej partii czyjejś pracy (na trzech stronach trudno o coś takiego).

Dodać trzeba, że to żadna hańba powoływać się na prace innych autorów. Ten element dowodzi nie tylko uczciwości, ale też zdradza moje odczytanie w literaturze.

5. Jeszcze słowo o przypisach. Nie ma jednolitego systemu zapisu (bibliograficznego) w odsyłaczu. Jeśli zatem ktoś będzie robił przypisy, niech czyni to zgodnie z metodą, którą poznał na swoim seminarium naukowym. Mając na uwadze różne problemy z przypisami, zostanie zaakceptowane samo tylko zasygnalizowanie na końcu pracy wykazu literatury, z której się korzystało.

6. Ocenie podlegać będą dwie kwestie: strona formalna pracy (język, styl) oraz treściowa (umiejętność podjęcia problemu i pogłębienia, samodzielność myślenia).

7. Ostatnia prośba: praca winna zostać napisana na komputerze. Jej objętość nie powinna przekroczyć trzech stron tekstu. Liczy się jakość myśli, a nie ilość tekstu. Zwięzłość pracy, jej klarowność, wewnętrzna logika tylko dowodzi, ile pracy zostało w nią włożone. Niech w układzie strony nie zabraknie miejsca na margines, by wykładowca mógł tam umieścić swoje uwagi (np. zachwyt wywołany lekturą).

8. Ostatnia uwaga – rodzaj usprawiedliwienia powyższych wskazówek. Gdyby ktoś nie był w stanie sprostać tym wyzwaniom, niech podejrze do tej pracy tak,

jak umie najlepiej. Nie jest to w końcu praca magisterska, gdzie zdanie promotora jest w jakiś sposób autorytatywnie orientujące temat.

Oba wymienione elementy ćwiczeń są bez wątpienia dużym obciążeniem czasowym i intelektualnym dla studentów. Jednak w ich ocenie oba wpisują się doskonale w sens studiów teologicznych. Poprzez lekturę tekstów biblijnych Stary Testament przestaje być dla nich księgą „zapoznaną”, co w połączeniu z lekturą egzystencjalną tych tekstów na ćwiczeniach sprawia, że pierwszej części Biblii zostaje przywrócone właściwe miejsce w teologii i w ich życiu. Prace pisemne są okazją nie tylko do zweryfikowania swojego „myślenia biblijnego”, ale również uświadamiają im jakość warsztatu naukowego, jakim dysponują w perspektywie pracy magisterskiej. Naturalnie wymaga to od prowadzącego ćwiczenia rzeczywistego sprawdzenia tych prac w ich aspekcie formalnym (struktura pracy, poprawność stylistyczna, interpunkcyjna, umiejętność robienia przypisów itp.). Uwagi czynione na kanwie tych prac są często dla studentów impulsem do pracy nad własnymi umiejętnościami literackimi i naukowymi.

W centrum ćwiczeń znajdują się teksty biblijne. One właściwie są podmiotem prowadzącym te zajęcia, nadającym kierunek poszukiwaniom teologicznym, wchodzącym w dialog z uczestnikami. Każdorazowa ankieta kończąca semestr stawia pytanie o formę pracy z tekstem biblijnym, która jest preferowana przez studentów. Szeregując ich wypowiedzi od tych ocenianych najwyżej, preferencje są następujące: bezpośrednia praca na tekście biblijnym w oparciu o pytania ukierunkowujące; analiza tekstu biblijnego za pomocą komentarza; poszukiwanie odpowiedzi na kwestie problemowe; indywidualna praca na tekście w oparciu o narzędzia egzegetyczne; praca w grupach.

Nie spotkała się zatem, jak wynika z tego zestawienia, z jakimś wielkim entuzjazmem praca w grupach, czego wynikiem jest zredukowanie ćwiczeń, które byłyby przygotowywane i prowadzone w grupach (por. nr 30, 32, 57, 63). Niechęć wobec pracy w grupach wynika przede wszystkim z trudności, jakie napotyka konieczność wcześniejszego przygotowania ćwiczenia w mniejszym zespole (różne grafiki zajęć, różne miejsce zamieszkania itp.). Zastanawia też pewien opór studentów wobec ćwiczeń, gdzie są zachęceni do posługiwania się konkretnymi narzędziami egzegetycznymi. Jest dla nich przeżyciem odkrywanie orędzia biblijnego za pomocą np. analizy narracyjnej czy retorycznej, ale te, mimo że w konspektach zostają praktycznie przedstawione, sprawiają studentom pewne trudności. Niezastąpiona jest zatem rola prowadzącego, który będzie cierpliwie wyjaśniał poszczególne procedury badawcze i ilustrował je praktycznymi przykładami. Preferowana przez studentów forma pracy z tekstem biblijnym, jaką jest lektura wspomagana pytaniami ukierunkowującymi, świadczy, iż oczekują oni od ćwiczeń bardzo konkretnej finalności i określoności, która umożliwi im własne przygotowanie tekstu i później jego samodzielny interpretację.

Książka *Czytamy Stary Testament* stanowi pewne podsumowanie dotychczasowego etapu ćwiczeń. Nie świadczy to wcale, że obecny ich kształt jest już doskonały. Jakie aspekty ćwiczeń prowadzonych w formie przedstawionej w tej prezen-

tacji wymagają jeszcze dalszej pracy? Najpierw to kwestia aktywizacji studentów. W grupie średnio dwudziestosobowej znajdzie się zawsze kilku studentów, którzy swoją wiedzą, sposobem myślenia i umiejętnościami komunikacyjnymi są w stanie zdominować grupę. Problemem jest zatem aktywizacja wszystkich uczestników ćwiczeń. Rozwiązaniem nie są metody aktywizujące, ponieważ one również borykają się z tym samym problemem aktywności wszystkich członków grupy (kto uczył katechezy, zdaje sobie sprawę z tego problemu). Studenci sami sygnalizują problem osób nieprzygotowanych i biernych na zajęciach. Rozwiązaniem proponowanym w tej kwestii jest, ich zdaniem, wprowadzenie „pięciominutówek”. Może jednak jest jakiś inny sposób na zaktywizowanie studentów niż ta nieco „reprezsyjna” metoda.

Druga kwestia wymagająca dalszego pogłębienia to wprowadzenie w metody egzegetyczne. Prezentowane ćwiczenia wielokrotnie przybliżają ich teorię i praktykę. Zauważa się jednak potrzebę powracania do nich, konieczność wielokrotnego powtarzania danej procedury, by mogła ona rzeczywiście zostać przyswojona przez studentów. Tu pewnie potrzebna byłaby bardziej forma seminarium niż ćwiczenia.

I wreszcie sprawa doboru tekstów biblijnych i związanych z nimi tematów teologicznych. Przedstawiona propozycja jest wynikiem pewnego wyboru selektywnego dokonanego przez prowadzącego te zajęcia. Jest on oczywiście subiektywny, jakkolwiek dąży do zaprezentowania studentom takiego zestawienia tekstów i motywów starotestamentalnych, które dawałoby możliwość zapoznania się z orędziem Starego Testamentu. Każdy kolejny rok ćwiczeń i wykładów musi przynosić nowe tematy ćwiczeń, które będą wychodziły naprzeciw problemom, które nurtują studentów.

ESERCITAZIONI DI SACRA SCRITTURA: DALLA TEORIA ALLA PRATICA

S o m m a r i o

L'articolo affronta il problema di esercitazioni bibliche che sono previste dal programma degli studi di teologia. Si parte dall'esame della posizione di esercitazioni nel processo didattico universitario. Poi si discute diverse proposte di tale esercitazioni durante lo studio di teologia che provengono da alcuni docenti delle facoltà teologiche in Polonia (W. Myszor, E. Adamiak, M. Baranowski). Prima di passare alla questione di esercitazioni collegate con lo studio della Bibbia, si verifica ancora richieste avanzate dai documenti ecclesiastici che riguardano questo tipo di attività negli studi biblici. Su questa base viene proposto un programma di esercitazioni bibliche, elaborato alla Facoltà di Teologia dell'Università Cattolica di Lublin.